

Pooljuhtide elektrilised mõõtmised

Prof. Jüri Krustok

Pooljuhtide elektrilised mõõtmised

Mida mõõta:

- ruum
- Schottky barjäär
- pn-üleminek

Kuidas mõõta:

- I-V kõverad
- Mahtuvus, vahelduvvoolu juhtivus
- admittance spektroskoopia
- Hall efekt
- Erinevad siirdemõõtmised (transient):
  - Mahtuvuse siirded
  - DLTS
  - TSC

Saadav informatsioon:

- juhtivuse mudel
- laengukandjate tüüp
- madalad tasemed
  - asukoht
  - tihedus
- sügavad tasemed
  - asukoht
  - tihedus
- dielektriline konstant
- laengukandjate liikuvus
- barjääri kõrgus

Ruumilised kristallid

- Kristall oomiliste kontaktidega

Erijuhtivus p-tüüpi pooljuhhis: $\sigma = e \mu_p p$

$$p \sim T^{3/4} \exp(-E_A/kT)$$

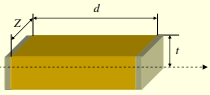

Kuidas mõõta juhtivust?

Pooljuhtmaterjali (n-tüüpi) tüki eritakistus ρ :

$$\rho = \frac{1}{en\mu} \quad (\Omega \cdot \text{cm})$$

Iga pooljuhi takistus (juhtivus) koosneb:

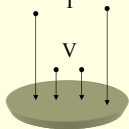
- Kontaktide takistusest
- Pooljuhi takistusest

Pooljuhi takistus avaldub siis:

$$R_s = \frac{1}{A} \int_0^l \rho dx = \frac{\rho d}{Zt} \quad (\Omega)$$

Mõnikord räägitakse ruudu takistusest R_{sh} (sheet resistance):

$$R_{sh} = \frac{1}{t(en\mu)} = \frac{\rho}{t} \quad (\Omega/\square)$$

4 sondi meetod

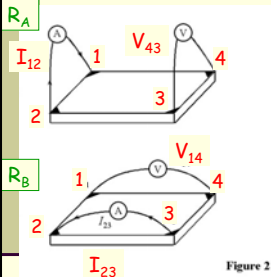

Van der Pauw meetod

Ruudukujulise geomeetria puhul mõõdetakse takistused R_A ja R_B ning arvutatakse seejärel ruudu takistus R_S

Teades kihi paksust d arvutatakse eritakistus.

$$\exp(-\pi R_A / R_S) + \exp(-\pi R_B / R_S) = 1$$

$$R_A = \frac{V_{43}}{I_{12}}, \quad R_B = \frac{V_{14}}{I_{23}}$$

$$\rho = R_S d$$

Figure 2

Igale kontaktide geomeeriale tuleb kõigepealt leida valem R_S arvutamiseks!

Hall'i efekt

- Saab määrata laengukandjate **liikuvust!** (Muidugi ka kontsentratsiooni ning laengukandjate tüüpi)
- **Kuidas?** Aseta pooljuht välisesse magnetvälja B , lase vool temast läbi piki ühte telge ning mõõda indutseeritud Halli pinget V_H piki teist telge.

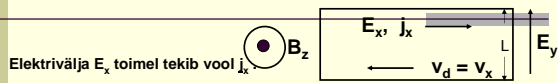

Hall'i efekt

Elektrivälja E_x toimel tekib vool j_x . Magnetväli B_z mõjutab laengukandjaid y -koordinaadi suunalise Lorentzi jõuga. Elektronid kogunevad ühele tahule ning augud teisele, tekib elektrivälja tugevusega E_y .

$$F = -e(E + v \times B). \text{ Tasakaalus } j_y = 0 \text{ ja } F_y = -e(E_y - v_x B_z) = 0$$

Siit järeldub, et $E_y = +v_x B_z$

$$\text{Kuna } j_x = -nev_x \text{ siis } E_y = -j_x B_z / ne$$

$$\text{Hall'i eritakistus } \rho_H = E_y / j_x = -B / ne$$

$$\text{Hall'i koefitsient } R_H = E_y / j_x B_z = -1 / ne \quad \text{Hall'i pinge } V_H = E_y \cdot L$$

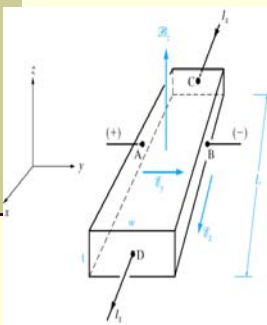

Hall'i efekt

Tuntud geometriaga objekti takistusest R võib arvutada eritakistuse:

$$\rho(\Omega \cdot cm) = \frac{Rwt}{L} = \frac{V_{CD} / I_x}{L / wt}$$

Laengukandjate (aukude) liikuvuse võib leida Halli koefitsiendi ning eritakistuse kaudu:

$$\mu_p = \frac{\sigma}{qp_0} = \frac{1/\rho}{q(1/qR_H)} = \frac{R_H}{\rho}$$

Hall aparatuur

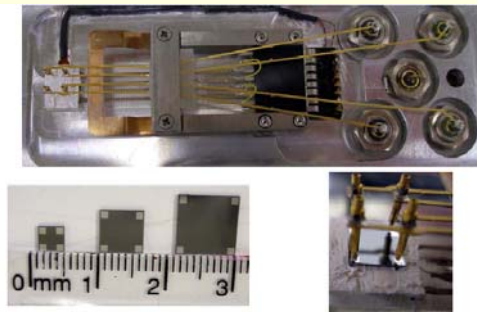

Hall aparatuur

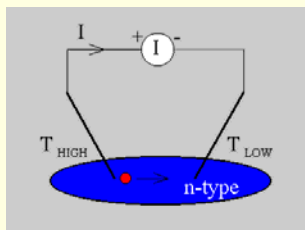

Termo emj (hot probe)

Lihtne meetod laengukandjate tüübi määramiseks pooljuhhis.

Termo emj märgi järgi saab määrata, millised on põhilised laengukandjad!

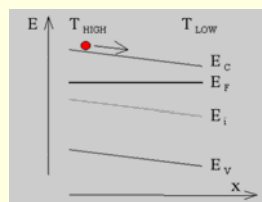

Termo emj teooria

$$J = \mu_n n \left(\frac{\partial E_F}{\partial x} - q\mathcal{P} \frac{\partial T}{\partial x} \right)$$

kus

$$q\mathcal{P} = -k \left(\frac{5}{2} - \frac{T}{\mu_n} \frac{\partial \mu_n}{\partial T} + \ln \frac{N_C}{n} \right)$$

Genereeritav vool on seda suurem, mida suurem on temperatuuri gradient ja mida suurem on laengukandjate kontsentratsioon

---

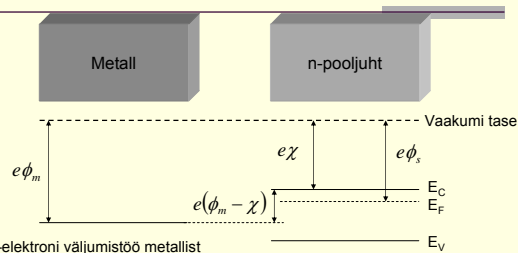

Metalli-pooljuhi kontakt (Schottky barjäär)

Φ_m – elektroni väljumistöö metallist
 χ – elektroni afiinsus pooljuhis,
 Φ_s – elektroni väljumistöö pooljuhist

$$\Phi_s = \chi + (E_C - E_F)$$

Mis juhtub, kui me termilise tasakaalu tingimustes kontakteerime metalli ja pooljuhi?

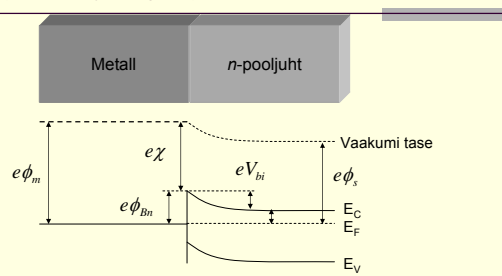

Metalli-pooljuhi kontakt (Schottky barjäär)

Fermi tase peab olema konstantne termilises tasakaalus ja vaakumi tase peab olema pidev....

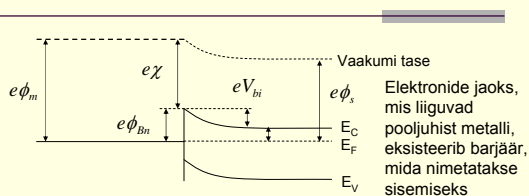

Metalli-pooljuhi kontakt (Schottky barjäär)

p-tüüpi pooljuhi jaoks on vastavad avaldised:

$$e\phi_{Bp} = E_g - (e\phi_m - e\chi)$$

$$eV_{bi} = e\phi_s - e\phi_m$$

$$eV_{bi} = e\phi_m - e\phi_s$$

Elektronide jaoks, mis liiguvad pooljuhist metalli, eksisteerib barjäär, mida nimetatakse sisemiseks potentsiaaliks (built-in potential).

Siirdeala paksus

Kui Schottky barjääri kõrgus on teada, võime me arvutada elektrivälja profiili, siirdeala paksuse ja muud barjääri omadused.

Siirdeala paksus n-tüüpi pooljuhi korral avaldub:

$$W = \sqrt{\frac{2\epsilon_s(V_{bi} - V)}{eN_D}}$$

N_D – doonorite kontsentratsioon
 V – rakendatud väline pinge (positiivne päripinge korral)

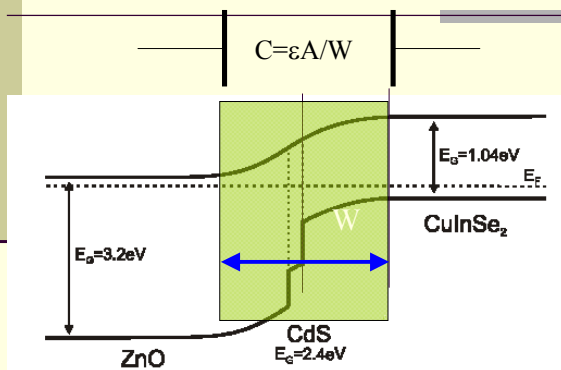

Siirdeala- nagu plaatkondensaator

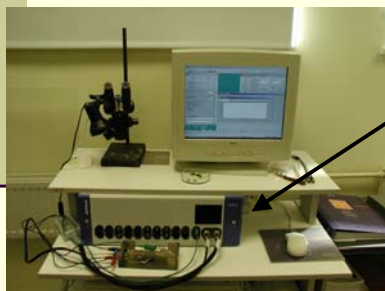

C-V kõverate analüüs

Autolab
PGSTAT 30
 $f_{\max} = 1\text{MHz}$

C-V kõverate analüüs

$$C^{-2} = 2(V_{bi} - V) / A^2 q \epsilon N_A$$

Põhivalem

Barjääri kõrgus

Barjääri mahtuvus

Ülemineku pindala

Laengukandjate kontsentratsioon
NB! Peab olema nn. ühepoolne siire!

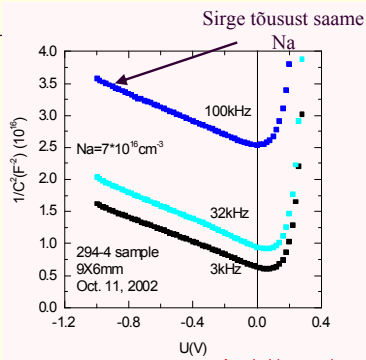

C-V kõverate analüüs

Aga kuidas saada mahtuvust C ???

Vahelduvvool: Impedants ja näivjuhtivus

- Impedants -> elektriline takistus (põhiliselt vahelduvvoolu puhul)
- Sinusoidsaalsel juhul pinge käitub:

$$U = U_0 \sin \omega t$$

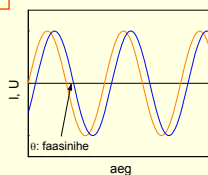
t: aeg
f: sagedus
 ω : ringsagedus = $2\pi f$
 ϕ : faasinurk

..ja voolutugevus:

$$I = I_0 \sin(\omega t + \theta)$$

θ : faasinihke

- Impedants: $Z = U/I$

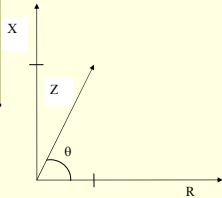

Impedants ja näivjuhtivus

- Ohmi seadusest on impedants Z pinge ja voolu suhe. Vahelduvvoolu puhul tuleb arvestada ja faasinihet, s.t. Z esitatakse reaalse ja imaginaarse osa summana:

$$Z^*(\omega) = Z' + j Z'' = Z_{\text{Re}} + j Z_{\text{Im}} = R + j X$$

$$j = \sqrt{-1}$$

Impedants ja näivjuhtivus

- Impedantsi Z asemel võib kasutada ka tema pöördväärtust ehk näivjuhtivust Y (Admittance)
- Ingliskeelsed terminid siis:
 Z : impedance (impedants) Y : admittance (näivjuhtivus)
 R : resistance (takistus) G : conductance (juhtivus)
 X : reactance (reaktiivtak.) B : susceptance (reaktiivjuht.)

$$R = \frac{G}{G^2 + B^2}$$

$$G = \frac{R}{R^2 + X^2}$$

$$X = \frac{B}{G^2 + B^2}$$

$$B = \frac{X}{R^2 + X^2}$$

$$Z^*(\omega) = R + j X$$

$$Y^*(\omega) = G + j B$$

Impedants ja näivjuhtivus

- Nagu oli näha võib vahelduvvool olla faasis nihutatud pinge suhtes
- Faasinihe sõltub objektist
- Et voolu käitumist modelleerida tuleb kasutada ekvivalentskeeme, kus elementideks on R , C ja L)
- Vool läbi takisti R ei oma faasinihet $\rightarrow$ impedants ei sõltu sagedusest!
- Takisti mõjutab ainult impedantsi reaalosa!

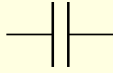

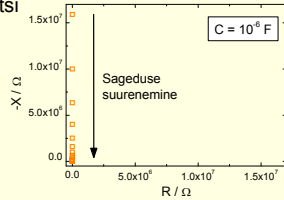
Kondensaator

$$C = \epsilon \frac{A}{L} = \epsilon_0 \epsilon_r \frac{A}{L}$$

Mõjutab vaid impedantsi
imaginaarosa, ehk

$$X = -(\omega C)^{-1}$$

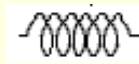

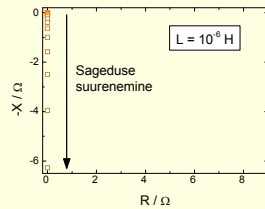

Induktiivsus L

Mõjutab impedantsi
imaginaarosa

$$X = \omega L$$

Impedants ja näivjuhtivus

- Üldjuhul on uuritav süsteem keeruline kooslus, kus eksisteerivad nii mahtuvused, takistused kui ka muud skeemielemendid.
- Vahelduvvoolu mõõtmisi esitatakse erineval kujul:
  - Nyquist graafikuna ($-\text{Im}(Z)$ vs. $\text{Re}(Z)$)
  - Bode graafikuna (näit. $\log |Z|$ vs. f)
  - C vs. $\log(f)$
  - G/f vs. $\log(f)$

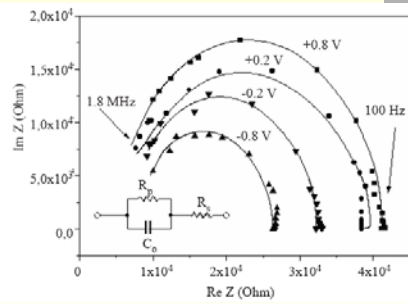

Nyquist graafik

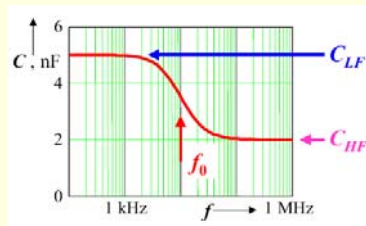

Mahtuvus

- Kõige sagedamini kasutatakse mahtuvuse (C) sõltuvusi sagedusest.

Mahtuvus

- Mahtuvust otseselt mõõta ei saa, mahtuvus **arvutatakse!**
- Vahelduvvoolu spektromeetrid annavad tavaliselt impedantsi **reaalosa Z'** ja **imaginaarosa Z''** sõltuvalt nii alalispingest U kui ka sagedusest f.
- Arvutuste aluseks on ekvivalentskeemid.

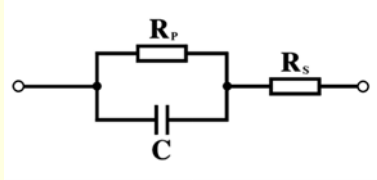

Ekvivalentskeemid

Tüüpiline päikesepatarei ekvivalentskeem

Ekvivalentskeemid

- Sellise paralleelse skeemi puhul:

$$Z = R_s + \frac{R_p}{1 + (\omega R_p C)^2} - i \frac{R_p^2 C \omega}{1 + (\omega R_p C)^2} \quad \text{kus } \omega = 2\pi f$$

$$Z' = R_s + \frac{R_p}{1 + (\omega R_p C)^2} \quad \text{Impedantsi reaalosa}$$

$$-Z'' = \frac{R_p^2 C \omega}{1 + (\omega R_p C)^2} \quad \text{Impedantsi imaginaarosa}$$

Mahtuvus paralleelse skeemi puhul

- Eelnevatest valemitest saab leida mahtuvuse C:

$$C = \frac{-Z''}{\left[(Z' - R_s)^2 + (-Z'')^2 \right] \omega}$$

R_s väärtus tuleb eelnevalt leida ja ette anda!

Mahtuvusspektroskoopia.

- Mõõtes siirde mahtuvust sõltuvalt sagedusest ja temperatuurist on võimalik määrata sügavate lõksutasemete parameetreid.
- Sellel baseerub näivjuhtivuse spektroskoopia (admittance spectroscopy)

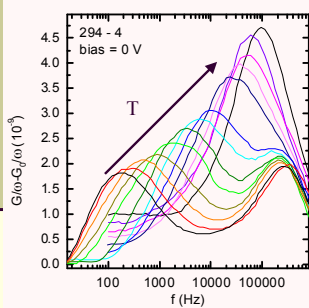

Admittance spectroscopy

$$C_{\text{tot}} = C_d + \frac{C_1}{1 + (\tau\omega)^2},$$

$$G_{\text{tot}} = G_d + \frac{G_1 (\tau\omega)^2}{1 + (\tau\omega)^2},$$

C spektris järsk langus
G spektris maksimum

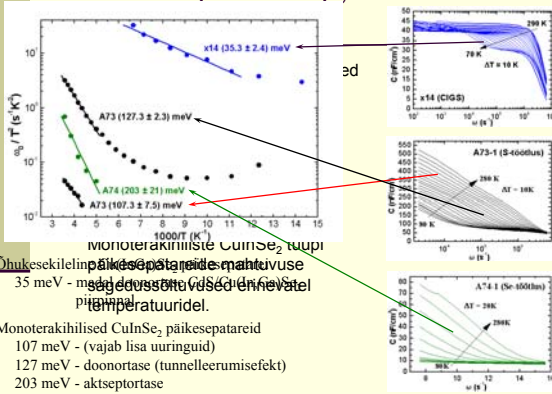

Admittance spectroscopy

monoterakiinilise CuInSe₂ tüüpi
 Ohukesekilinipäikesepatareide mahtuvuse
 sagedussõltuvuse mõõtmiseks erinevatel
 temperatuuridel.

Monoterakiinilised CuInSe₂ päikesepatareid
 107 meV - (vajab lisa uuringuid)
 127 meV - doonortase (tunnelleerumise efekt)
 203 meV - akseptortase

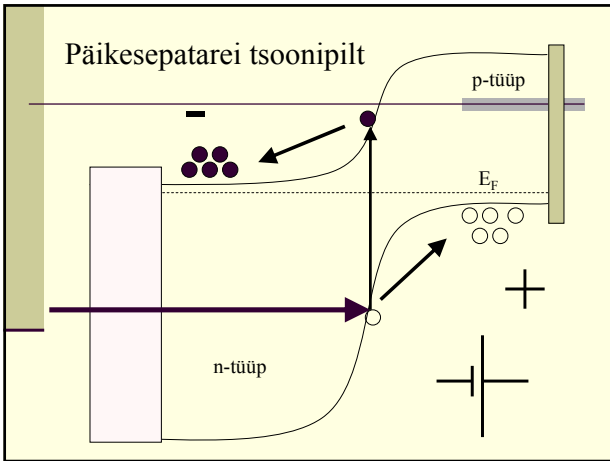

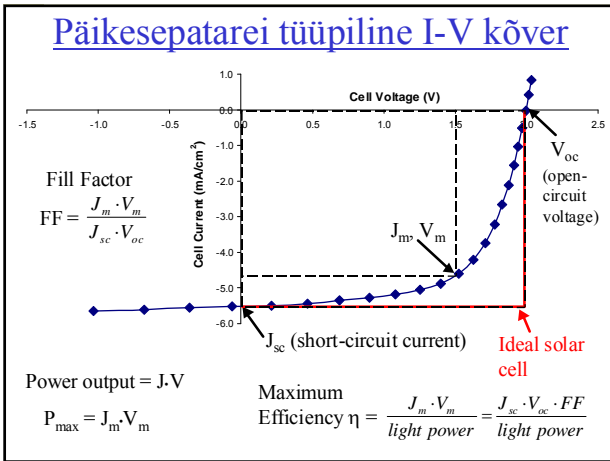

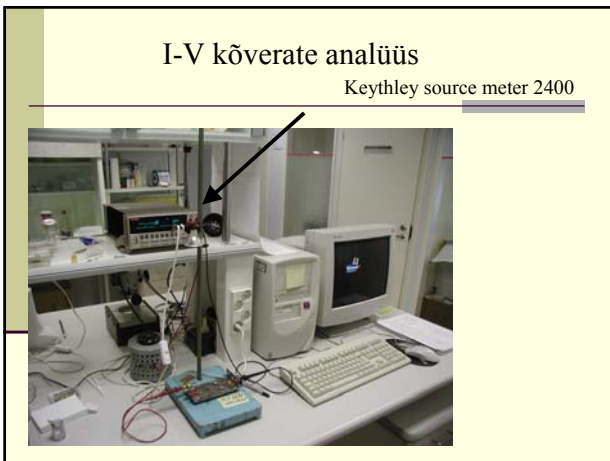

Päikesepatarei ideaalvõrrand:

$$J = J_0 \left(e^{\frac{qV}{kT}} - 1 \right) - J_L$$

$$J_0 = \frac{qn_i^2 D_p}{N_A L_p}$$

$J_0 = 10^{-11}$ to 10^{-14} A/cm²

Pp vool = diodi vool – valguse poolt genereeritud vool

Kui $V=0$, $J = -J_L =$ lühisvool (short circuit current) = J_{sc}

Kui $J=0$, $V = V_{oc}$

V_{oc} on maksimaalne kui J_0 on minim.

$$J = 0 = J_0 \left(e^{\frac{qV_{oc}}{kT}} - 1 \right) - J_L$$

$$V_{oc} = \frac{kT}{q} \ln \left(\frac{J_L}{J_0} \right)$$

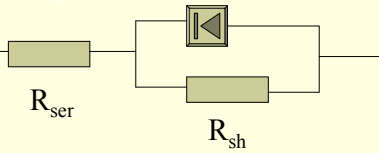

Realse päikesepatarei võrrand.

$$J = J_0 \left(e^{\frac{q(V - R_{ser}J)}{nkT}} - 1 \right) + \frac{V - R_{ser}J}{R_{sh}} - J_L$$

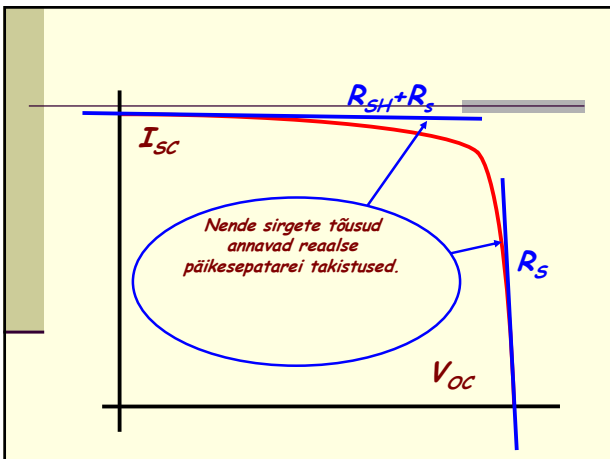

V_{oc} vs T mõõtmised

Teoriast:
$$V_{oc} = \frac{E_a}{q} - \frac{AkT}{q} \ln\left(\frac{j_{00}}{j_{sc}}\right)$$

$E_a = E_g$ - rekombinatsioonilised kaod ruumis

$E_a < E_g$ - interface recombination

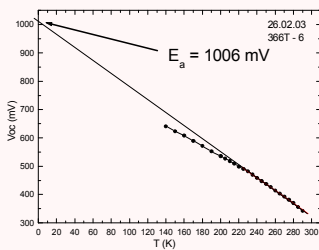

V_{oc} vs T mõõtmised

$E_a = E_g$ - rekombinatsioonilised kaod ruumis

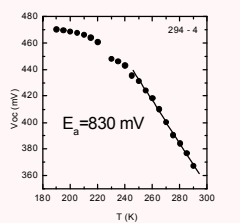

V_{oc} vs T mõõtmised

$E_a < E_g$ - interface recombination

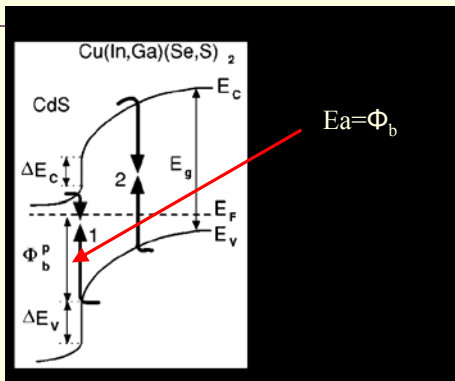

V_{oc} vs T mõõtmised

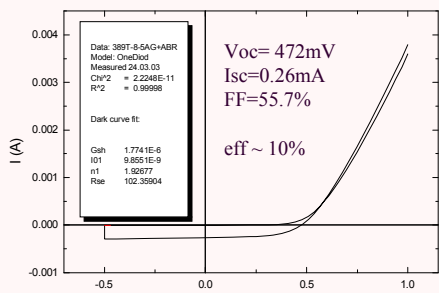

I-V kõverate analüüs

$$J = J_0 \left(e^{\frac{q(V - R_{ser}J)}{nkT}} - 1 \right) + \frac{V - R_{ser}J}{R_{sh}} - J_L$$

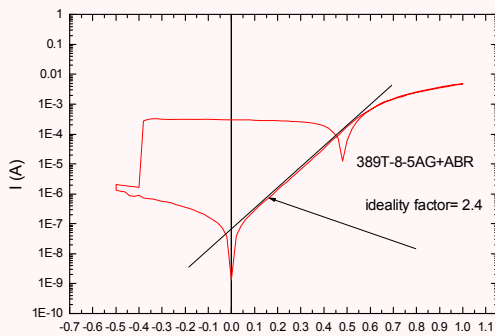

$$J = J_0 \left(e^{\frac{q(V - R_{ser}J)}{nkT}} - 1 \right) + \frac{V - R_{ser}J}{R_{sh}} - J_L$$
